

VASE CU GÎT CANELAT DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRI FEUDALE TIMPURII DIN TRANSILVANIA

Alături de ceramica obișnuită, specifică perioadei de la cumpăna mileniilor I și II, în ultima vreme s-a descoperit și a început să intre în atenția specialiștilor o categorie de ceramică mai deosebită și anume vasele cu gît cilindric decorat cu caneluri, care, deși puțină, este răspândită pe o arie relativ întinsă în Europa centrală și răsăriteană. Preocupările pentru aflarea provenienței și pentru încadrarea cronologică a acesteia ne-au îndemnat să discutăm unele piese descoperite în Transilvania, în special în așezările fortificate de la Dăbica și Cluj-Mănăstur. Cantitativ, ele reprezintă o proporție infimă (de ordinul a 0, ... %) față de ceramica obișnuită: din prima așezare sînt cunoscute cca. 30 de fragmente, din a doua mai puțin de 20¹. Din așezarea de la Morești provin 11 fragmente făcînd parte din tot atîtea recipiente².

De la bun început se impune observația că nu avem de-a face cu o ceramică de îndelungată tradiție locală, ea negăsindu-și decît sporadic analogii în ceramica celei de a doua jumătăți a mil. I. După unii autori³, acest tip de ceramică își are originea în răsăritul Europei, în zona stepelor dintre Volga și Don și în nordul Caucazului și a fost antrenată înspre bazinul carpatic și Europa centrală, cel mai devreme odată cu venirea și stabilirea ungurilor în Panonia, alături de alte elemente din așa-zisa cultură Saltovo—Maiatk, componentă a civilizației conglomeratului de neamuri care alcătuiau între sec. VIII—X vremelnicul kaganat chazar. Se pare că în mediul chazar această ceramică, precum și alte elemente de cultură materială au pătruns la începutul sec. al VIII-lea, fiind aduse de către khalizii (chvalisi) dislocați din Horezm, din preajma lacului Aral, odată cu invaziile arabe⁴. La începutul sec. X, mai luptau cîteva mii de khalizi în solda chazarilor. Se știe că statul chazar iudaizat avea legături cu Bizanțul. Constantin Porfirogenetul arată că în vremea împăratului Teofil (827—842) au lucrat meșteri bizantini

---

¹ Am luat în considerare numai gîturile vaselor canelate, fragmentele aparținînd corpurilor propriu-zise ale acestora confundîndu-se cu cealaltă ceramică și de aceea întregirea lor este anevoioasă.

² K. Horedt, *Morești*, 2, Bonn, 1984, p. 15, 16, 37, 46.

³ Mesterházy K., în *FoArch*, XXVI, 1975, p. 99—117.

⁴ *Vechea cronică rusească* îi localizează pe *chvalisi* în nordul Mării Caspice, numită și *Marea Chvalisă* (G. Popa-Lisseanu, *Cronica lui Nestor, în Izvoarele istoriei românilor*, VII, București, 1935, p. 35). În vechiul Horezm este cunoscută asemenea ceramică încă din sec. III—IV din descoperirile de la Toprak Kala, Kunja Uas, Teschik Kala, Berkut Kala (M. G. Vorobeva, *Keramika Horezma*, Moskva, 1959). În fostul teritoriu al statului chazar (cu deosebire la Bielaja Veja) și în regiunile învecinate (Caucazul nordic, Osetia, Cabardia, Bulgaria de pe Volga), au fost descoperite vase cu gît canelat datate în sec. VII—IX, iar din teritoriul fostei Hoarde de Aur provin unele piese chiar din sec. XIII. Răspîndirea lor spre răsărit este semnalată pînă în Siberia orientală, pe valea riului Ussuri. (*Materialy i Issledovanie po Arheologii SSSR*, 62, 1958, p. 151—226; 75, 1959, p. 273—306; *Arheologia SSSR. Stepî Evrazii v epohu srednevekovia*, ed. S.A. Pletneva, Moskva, 1981, p. 185, 254, 256, 280).

la ridicarea capitalei chazarilor, *Sarchel* (*Bielaja Veja*, ceea ce înseamnă *casa* sau *turnul alb*). Pe la 860, fiind slăbit de luptele interne, statul acesta a fost distrus în urma invaziei dinspre sud-est a pecenegilor. Unii dintre chazari s-au îndreptat spre nord-est, spre Marele Bolgar de pe Volga mijlocie, iar alții spre apus, amestecându-se cu cetele maghiare, cu care au ajuns în Panonia la sfârșitul veacului al IX-lea⁵.

Ceramica în discuție este foarte puțin răspândită în Ungaria, și provine mai ales din cimitire datate în sec. X—XI, în general în zona nord-estică a țării, descoperite în cercetările mai vechi și mai recente, la Halimba, Hajdúsámson, Miskolc, Szobvendelin, Tiszacszlár, Nagyhegyes, Tiszabura, Zalavár etc. Sunt cunoscute și două fragmente de cazane de lut cu caneluri sub buză de la Nagyhegyes-Elep-Mikellapos și Hajdúböszörmény⁶. Din Slovacia răsăriteană sunt cunoscute vasele descoperite mai demult în cimitirele de la Čierna nad Tisou, Streda nad Bodrogom, Biel⁷. Mai recent au fost descoperite două vase cu gît cilindric canelat la Przemyśl în sudul Poloniei, unul izolat, celălalt într-un mormînt de inhumatie aparținînd unui călăreț nomad, alături de inventarul caracteristic: scărițe, vîrfuri de săgeți, cataramă, silix pentru amnar, craniul și oasele picioarelor de la un cal, oase de bovine etc. După părerea autorilor ar fi vorba de mormîntul unui călăreț chazar din prima jumătate a sec. X, din anturajul ungarilor, care au întreprins raiduri în această regiune sau au controlat un punct strategic prin care puteau pătrunde, relativ comod, prin valea Sanului, dinspre nord și est, probabil pecenegii, în baziul carpatic⁸.

Revenind la fragmentele de vase cu gîturi canelate din așezările de la Dăbica și Cluj-Mănăștur, se impune precizarea că acestea au fost descoperite atît în cel mai vechi nivel de locuire, cît și în așezarea din sec. XI. În multe cazuri această ceramică se asociază cu cazane de lut. Unele vase au gîturi canelate evazate și nu cilindrice, provenind de la ulcioare sau vase-borcan. Lipsesc cu desăvîrșire torțile (caracteristice pentru piese descoperite pe teritoriul URSS, Ungariei, Slovaciei, Poloniei), ca de altfel la întreaga ceramică din așezările fortificate amintite.

Decorul cu caneluri sub buza vasului este cunoscut și la ceramica romană, postromană și bizantină⁹. Din sec. VIII—X sînt cunoscute cîteva amfore mici sau

⁵ Se știe și se acceptă că ungurii au antrenat o serie de neamuri în drumul lor spre apus. Porfirogenetul autor ne spune că „așa-ziii cavari făceau parte din neamul hazarilor“, dar alungați de către aceștia au plecat cu ungurii. „Așa se face că chiar de la turci (unguri) au învățat limba hazarilor și pînă în ziua de azi au același grail, dar au și cealaltă limbă, a turcilor“. Pe Arpad ungurii „l-au făcut domnitor după obiceiul și rînduiala hazarilor ridicîndu-l pe scut“ (C. Porfirogenetul, în *Scriptores Byzantini*, VII, București, 1971, p. 60—62. *Cronicarul anonim* maghiar îi semnalează pe chazari la marginea Bihorului la începutul sec. X: „Tara care este între Tisa și pădurea Igfon de la fluviul Mureș pînă la fluviul Someș... a ocupat-o pentru sine ducele Morout... și teritoriul acesta îl locuiesc niște neamuri ce se numesc Cozar“ (G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, I, București, 1934, cap. XI, p. 34, 83).

⁶ Mesterházy K., *op. cit.*, cu o largă discuție asupra provenienței și răspîndirii acestei ceramici. Mai recent s-a publicat un vas cu gît canelat din mormîntul nr. 67 din marele cimitir de la Majs din sudul Ungariei (Kiss Attila, *Baranya megye X—XI. sz. sírleletei*, Budapest, 1983, p. 82, 150).

⁷ J. Pastor, în *AR*, IV, 1952, p. 585—587.

⁸ Andrzej Koperski, Michał Parczewski, în *ActaArchCarp*, XVIII, 1978, p. 151—199.

⁹ O mască umană romană din ceramică, descoperită la Micăsasa, are în partea superioară o deschizătură cilindrică similară unui gît de vas cu caneluri (inf. I. Mitrofan).

ulcioare amforoidale din cimitirele de la Blandiana, Someșeni¹⁰, Sultana—Giurgiu¹¹, Celei¹². Amforele și ulcioarele cu gîuri carelate de la Capidava și Isaccea, ca și cele de la Pliska și Preslav din Bulgaria, sînt de certă sorgintă bizantină¹³.

Cîteva amfore fără torți, cu buze evazate și cu caneluri pe gîuri, decorate fie numai în partea superioară, fie pe întreg corpul, cu incizii de linii ondulate simple sau în mănunchiuri, cu linii paralele, sau cu impresiuni realizate cu piaptănul, oblice sau dispuse „în spic”, sînt cunoscute din Boemia centrală. Ele se asociază cu ceramică obișnuită de factură locală, datată cu precădere în sec. al IX-lea, deci într-o vreme cînd populația de aici n-a ajuns în contact cu stepele nord-caucaziene, ci eventual cu Bizanțul, după cum reiese și din alte multe elemente de cultură materială, provenind din Marca Moravie și din zonele limitrofe¹⁴.

Din categoria vaselor cu gît canelat evazat fac parte cîteva exemplare de la Dăbîca. Mai întîi menționăm fragmentele aparținînd unui vas relativ mare (înălțimea de 40 cm, diametrul gurii de 14 cm), descoperit într-un cuptor de ars oale pe versantul nord-estic al văii Lonei, în fața cetății. Vasul este de culoare galben-deschisă și are pereții groși. Gîtul are trei caneluri pronunțate, buza fiind evazată spre exterior și dreaptă. Corpul, atît cît s-a păstrat, este ornamentat cu împunsături realizate cu un piaptăn cu dinți triunghiulari, redînd un motiv „în spic”. Urmează succesiv o linie ondulată incizată, sub care două caneluri, muchia superioară a uneia avînd o serie de impresiuni oblice, apoi o nouă linie ondulată incizată, iar spre mijlocul bombat al vasului se observă începutul unui motiv constînd din incizii concentrice. Fundul este gros și ușor evazat (Pl. I). Cele mai apropiate analogii se pot face cu amintita ceramică din Boemia. Întreg materialul descoperit în respectivul cuptor este unitar și se datează cel mai tîrziu în sec. IX.

Dintr-un alt vas, probabil mare, de formă conică, cu pereți groși, de culoare galben-cenușie, cu buza evazată și teșită, provin fragmentele descoperite într-o locuință aparținînd sec. IX—X din incinta a II-a a cetății alături de ceramică obișnuită și vetre portabile. Gîtul are trei caneluri pronunțate, sub ultima fiind ornamentat cu împunsături rectangulare (Pl. II/1—2).

După toate aparențele cîteva fragmente aparțin unor ulcioare cu buze evazate, trase probabil cu un piaptăn foarte fin. Dacă i-ar fi lipsit gîtul, s-ar fi putut pronunța (Pl. III/1—8). Un fragment (Pl. III/6), este ornamentat sub caneluri cu un fascicul de linii ondulate incizate. Un altul de la Cluj-Mănăstur (Pl. III/12), cilindric, cu pereții groși, are sub caneluri un decor compus dintr-o serie de incizii de forma literei „Z” întoarse.

Printre vasele cu gît cilindric canelat se remarcă, prin finețea realizării și a decorului, cel descoperit într-o locuință adîncită de la Dăbîca din incinta a IV-a (S 7/IV). Este relativ mare, cu înălțimea de 29 cm, diametrul corpului de 25 cm și diametrul gurii de 12 cm, lucrat la roată cu turație rapidă, cu pereții subțiri, de culoare galben-roșcată. Gîtul are cinci caneluri, care, la fel ca și buza, sînt rotunjite. Începînd de sub umăr este decorat cu cinci mănunchiuri de linii ondulate fine, iar pe restul suprafeței, pînă aproape de fund, cu registre de linii paralele incizate, trase probabil cu un piaptăn foarte fin. Dacă i-ar fi lipsit gîtul, s-ar fi putut

¹⁰ K. Horedt, în *Dacia*, N.S., 1966, 10, p. 268, pl. 7/3.

¹¹ B. Mitrea, în *Materiale*, 1962, 8, p. 269.

¹² O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 164, 165 și fig. 37/5—6.

¹³ *Pliska-Preslav*, IV, Sofia, 1985, p. 151.

¹⁴ Jiří Slama, *Mittelböhmen im frühen Mittelalter*, Praga, 1977, Tab. II/14, XIII/11, XXXIII/6, XXXVII/9.

presupune că fragmentele găsite aparțin unui vas-borcan obișnuit din așezarea din sec. IX, atât este de frapantă asemănarea cu ceramica locală. Foarte probabil că este un produs local (Pl. II/3).

Într-o locuință adâncită din incinta a IV-a a fost descoperit un fragment de gît cilindric, cu pereți subțiri, cu buza dreaptă și ascuțită, avînd spre interior un decor alcătuit dintr-un fascicul de linii ondulate (Pl. II/4). Din alte locuințe din incinta a III-a, adosate fortificației de pe latura de răsărit, provin cîteva fragmente de vase cu gîturi cilindrice, cu 2—5 caneluri și cu buze drepte sau evazate, rotunjite sau subțiate, aparținînd nivelului de locuire din sec. X—XI (Pl. IV/1—6). Un fragment de gît descoperit în zona cimitirului din sec. XI—XII, de culoare cenușie, lucrat la roată, are două caneluri urmate de o porțiune neornamentată pînă la buză (Pl. V/3), și pare să provină de la un ulcior, la fel ca și fragmentul descoperit într-un atelier de prelucrare a fierului din incinta a III-a (Pl. V/4), care este lucrat cu mîna și are 7 caneluri și buza întoarsă spre interior. Pe un spațiu lat de 2 cm, sub buză, este decorat cu un mănunchi de 4 rînduri neregulate de împunsături. În afara faptului că aceste două piese aparțin nivelului de locuire din sec. X—XI, nu vedem nici o legătură cu ceramica contemporană din complexele cercetate. Aceeași particularitate o prezintă și fragmentul ce pare să provină de la o strachină de culoare neagră, lucrat din pastă fină, cu caneluri subțiri și decorat cu un șir de împunsături în partea inferioară a acestora, descoperit în incinta a II-a, într-un nivel de locuire din sec. X—XI (Pl. V/5).

Fragmentele de vase cu gît canelat de la Cluj-Mănăstur provin din așezarea anterioară cimitirului (datat între a II-a jumătate a sec. XI și în sec. XII)¹⁵. Majoritatea sînt lucrate la roată, din pastă fină și au gîturile scurte decorate cu 2—4 caneluri. În afara gîturilor de ulcioare, cîteva par să aparțină unor căzănele de lut sau unor străchini, avînd buza lățită atât spre interior, cît și spre exterior (Pl. V/6—10). Un fragment este decorat pe buză cu creștături, iar sub canelură cu o linie ondulată incizată (Pl. V/6).

Fragmentele de gîturi cilindrice de la Morești au fost găsite în patru locuințe și în șanțul mare din interiorul așezării, în majoritatea cazurilor fiind canelate. Sub caneluri sînt decorate cu linii ondulate sau paralele, cu impresiuni oblice sau liniare, și se asociază cu ceramica comună ornamentată în aceeași manieră, sau cu tăvițe portabile și cazane de lut¹⁶. Datarea întregului complex între sec. XI—XII și implicit și a acestor produse ar sprijini ideea că ele sînt de proveniență locală, confecționate în virtutea unor tradiții mai vechi. Nu este exclusă nici pătrunderea lor, în perioada respectivă, dinspre răsărit, cu ocazia deselor incursiuni din a II-a jumătate a sec. XI și din cel următor, ale pecenegilor și cumanilor. Din aceeași perioadă provin de altfel și unele descoperiri de pe teritoriul Moldovei¹⁷.

Fără a izbuti, firește, să epuizăm problematica legată de această categorie de ceramică — puțină la număr și neesențială de altfel în contextul larg al culturii materiale și al civilizației românești de la cumpăna celor două milenii —, am încercat a-i căuta proveniența și a-i fixa limitele cronologice. Un fapt demn de

¹⁵ P. Iambor, Șt. Matei, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 600, 612.

¹⁶ K. Horedt, *Morești*, 2, p. 15, 16, 17, 46.

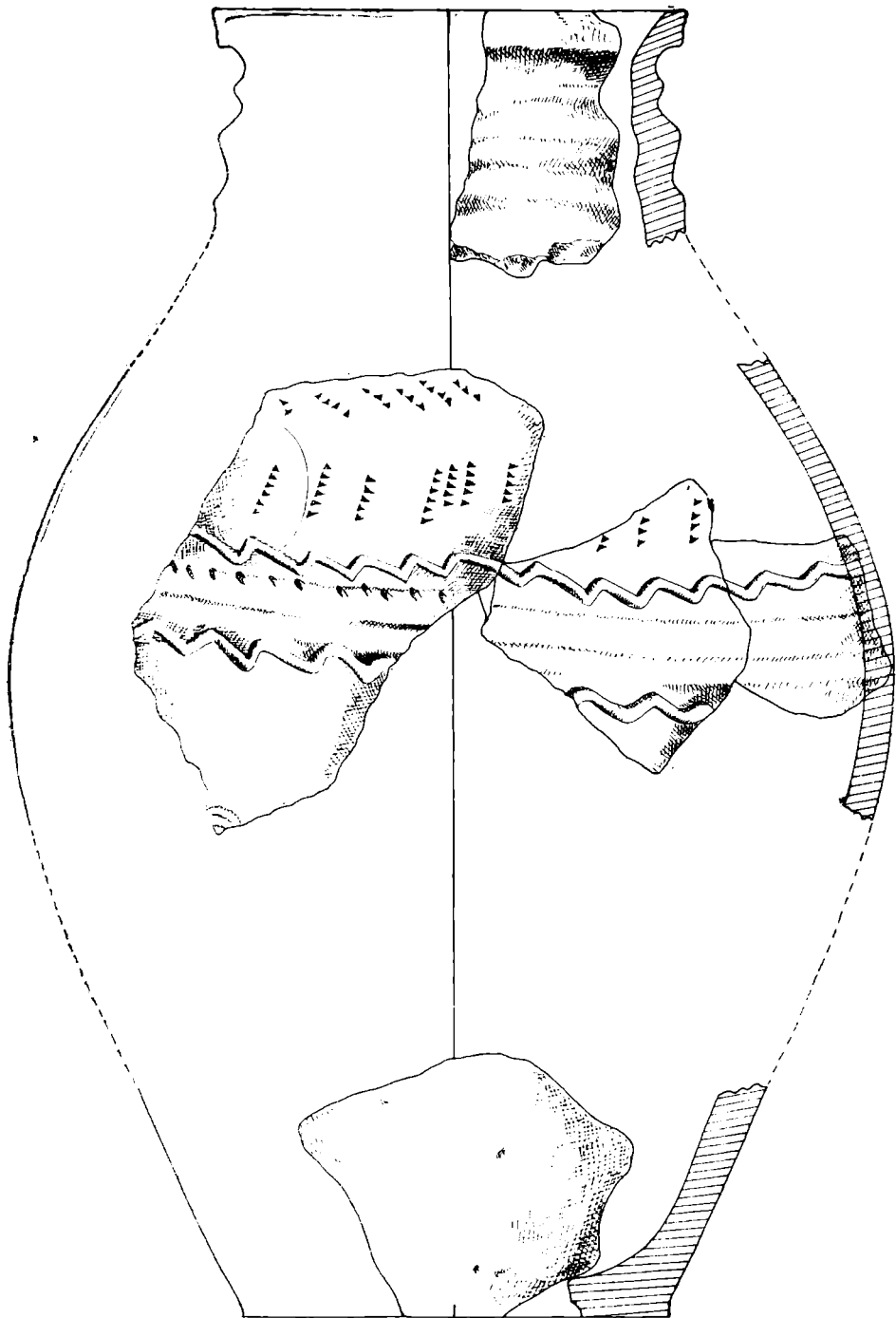
¹⁷ I. G. Hîncu, în *ActaArch*, XVII, 1965, p. 18; G. B. Fedorov, în *SCIV*, 1959, p. 401. La Chircești, Oltenesti și Birlad-Prodana au fost descoperite și cazane de lut cu gît canelat datate în sec. XII (V. Spinei, în *SCIV*, 1970, p. 603, 605). Între alte descoperiri din Transilvania și Banat le semnalăm pe cele de la Alba Iulia, Sinmiclăuș-Alba (inf. M. Blăjan), Zalău-Ortelec, Biharia (inf. S. Dumitrașcu), Gornea—Zomonie (I. Uzun, în *Banatica*, VII, 1985, p. 289).

subliniat este acela că nu au fost descoperite încă vase cu gît cilindric canelat în morminte de călăreți, iar dintre piesele cunoscute pînă în prezent, doar cîteva de la Morești au torți, ceea ce considerăm că ar fi un argument împotriva încadrării acestora în așa-numitul *tip Čierna* derivat din cultura Saltovo — Maiak¹⁸. După cum am arătat, există o tradiție anterioară sec. X în confecționarea vaselor cu gît canelat. Probabil că în sec. X—XI au pătruns unele influențe orientale, dar nu direct și nemijlocit. Mai degrabă, credem că puținele piese descoperite fac parte din generația a doua, dacă putem spune așa, fiind produse locale imitate după prototipuri mai vechi, ajunse după impactul cu maghiarii de la începutul sec. X, sau mai tîrziu cu pecenegii¹⁹. În orice caz, nu putem face abstracție de prezența în așezările autohtone a unor produse de cultură materială care marchează etapa contactului mai mult sau mai puțin pașnic cu noua putere politică înstăpînită în Panonia. Firește, nu trebuie nici exagerat modul de pătrundere în teritoriile locuite de români a unor astfel de produse. Ele au putut fi vehiculate și prin contacte economice, la fel ca altele, din imperiul carolingian, Moravia Mare, Bizanț, Orient, fără a vorbi în aceste cazuri din urmă de o stăpînire politică. Cu toate că contactele între teritorii îndepărtate erau sporadice și anevoioase din cauza nesiguranței drumurilor și a vremurilor, s-au realizat totuși destule legături și interferențe ale culturilor diferitelor popoare, civilizația românească veche nerămînînd în afara lor.

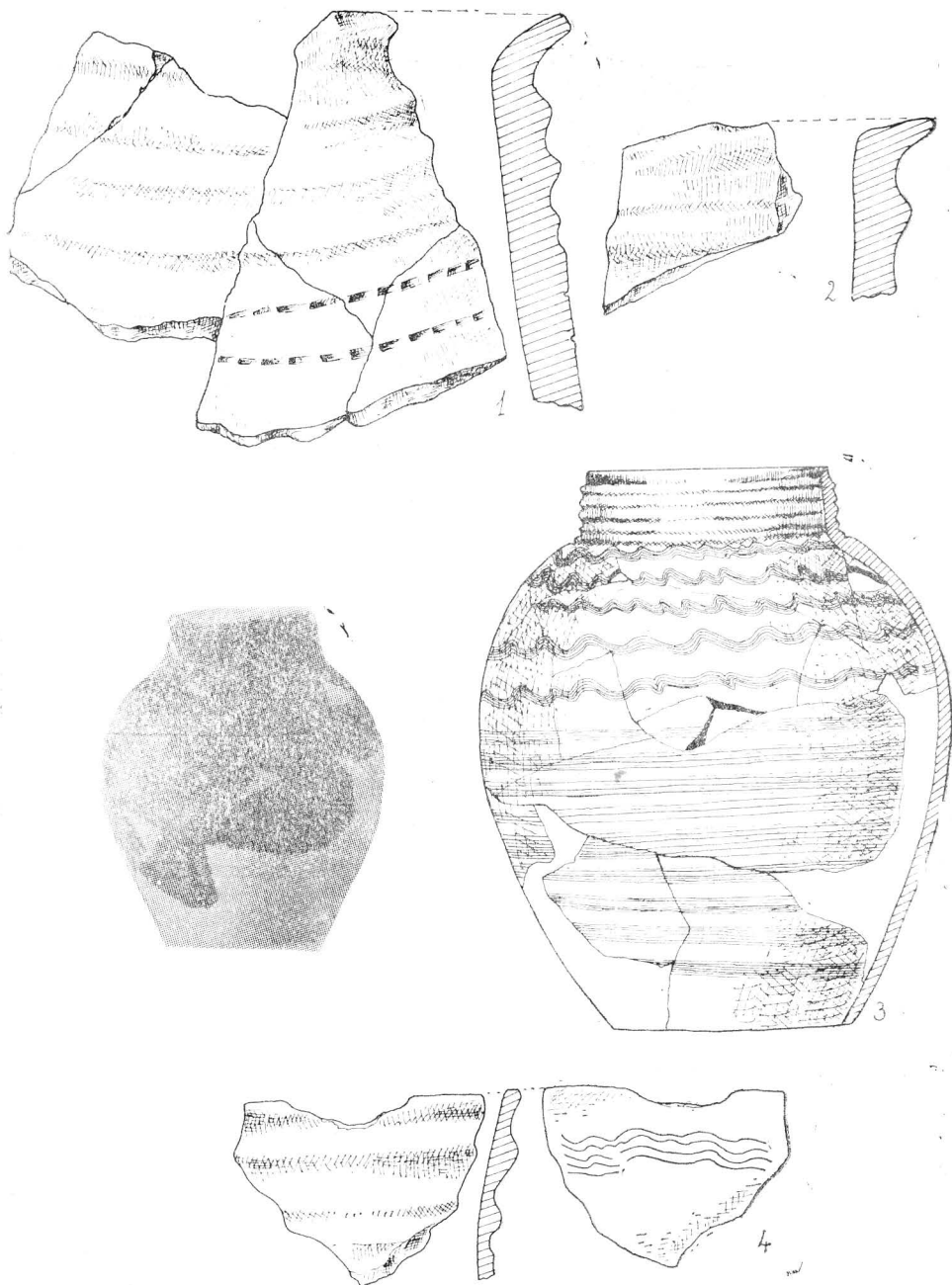
P. IAMBOR

¹⁸ J. Pastor, în *AR*, IV, 1952, p. 585—587.

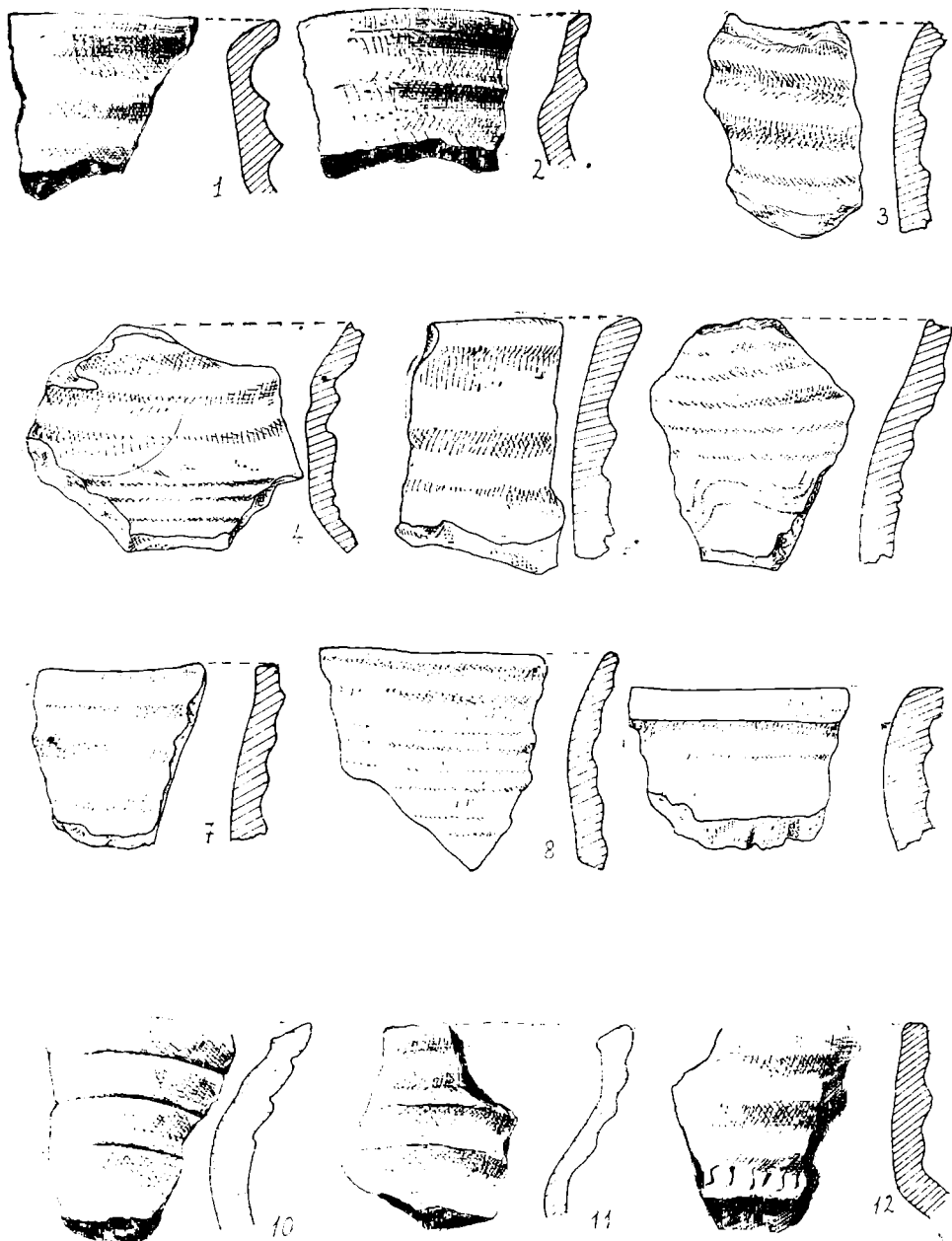
¹⁹ În ultima campanie de săpături de la Cenad au fost descoperite trei gîturi cilindrice canelate în complexe cu ceramică obișnuită și cu buze de cazane de lut databile în sec. X—XI.

Pl. I. Fragmente din vasul cu git canelat descoperit într-un cuptor din sec. IX de la Dăbica.

Pl. II. Fragmente dintr-un vas de sec. IX—X (1—2); vasul cu gît cilindric canelat descoperit într-o locuință de sec. IX (3); fragment de gît canelat decorat în interior cu linii ondulate (4).

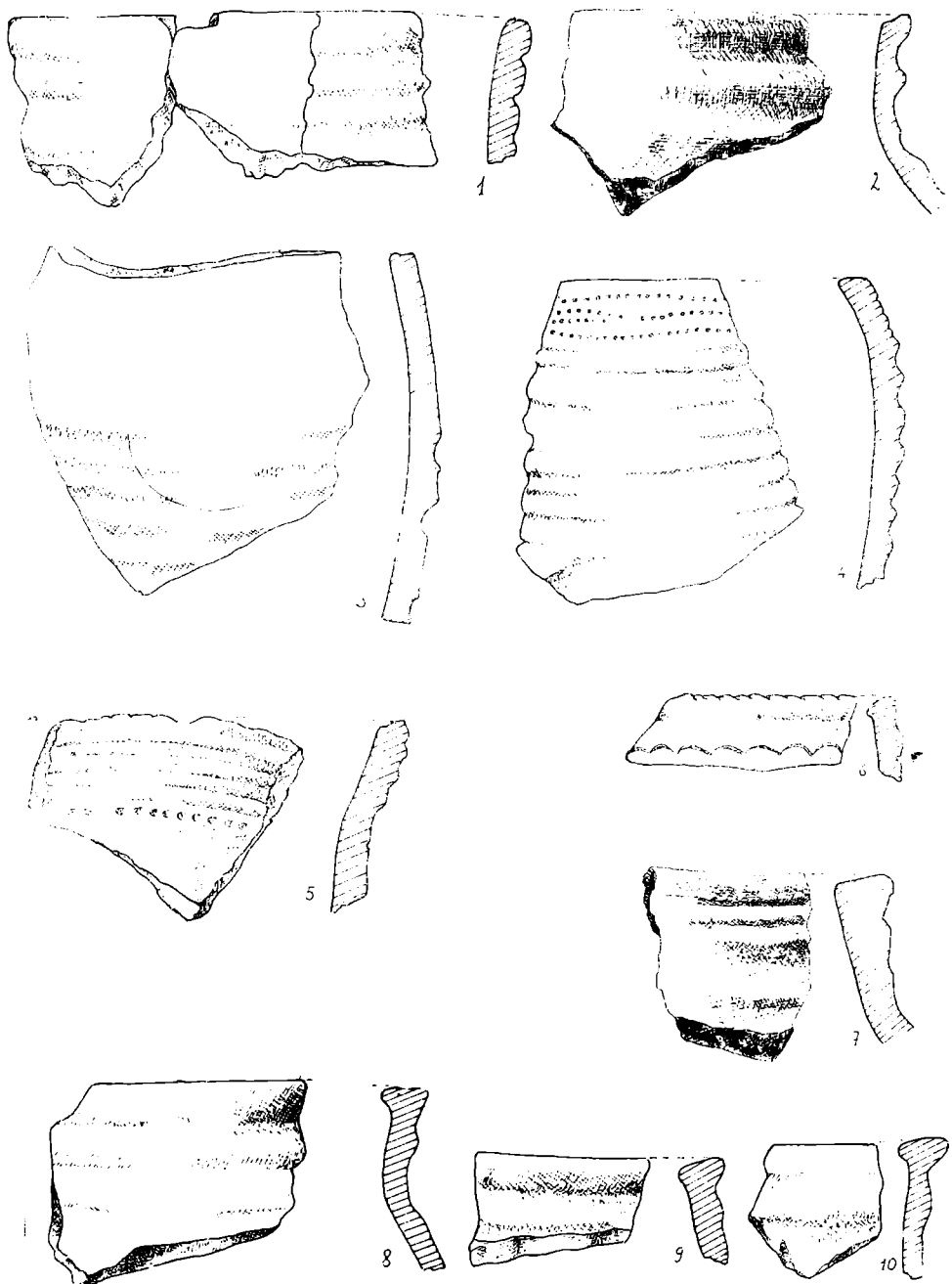

Pl. III. Fragmente de gîturi de vase canelate de la Dăbica (1-8) și Cluj-Mănăstur (9-12)
din sec. IX - XI.

Pl. IV. Gîturi de vase cilindrice canelate de la Dăbica (sec. X – XI).

Pl. V. Gîturi canelate de vase (1—2) și de ulcioare de la Dăbica (3—4), străchini (5, Dăbica ; 6, Cluj-Mănăstur); căzănele de la Cluj-Mănăstur (7—10).